

השלכות כלכליות של מלחמת "חרבות ברזל" על ענף החקלאות

מסמך זה נכתב לקראת דיון בוועדת הכלכלה ב-31 באוקטובר 2023 בנושא "השלכות המלחמה על החקלאות והסיוע הנדרש לחקלאים". המסמך כולל סקירה של ענף החקלאות לרבות תוצר, פדיון ותעסוקה, תיאור ענפים חקלאיים הנמצאים באזורי המלחמה, השפעות מלחמה נוספות בעיקר בנושא תעסוקה של עובדים זרים ועובדים מהרש"פ, ודרכי סיוע של הממשלה.

ביום שבת ה-7 באוקטובר 2023 תקפו ארגוני טרור מרצועת עזה בצורה אכזרית יישובים ישראלים ובסיסי צה"ל ועקב כך החלה מלחמת "חרבות ברזל". במלחמה זו שנמשכת גם כיום נפגעו רבים מתושבי ישראל כאשר תושבים רבים באזור עוטף עזה וצפון הארץ פונו מבתיהם, עסקים הפסיקו לפעול והביקושים במשק ירדו. תקופה זו מאופיינת במידה גבוהה של אי-ודאות בנוגע להתפתחות המלחמה ולהשלכותיה הכלכליות. למלחמה יש השפעות על ענף החקלאות, הן על ענפים חקלאיים הנמצאים באזורי המלחמה והן בגין היעדר מועסקים זרים ומועסקים מהרש"פ ומועסקים ישראלים אשר גויסו למילואים.

1. החקלאות בישראל

חשבון ענף החקלאות מציג את התמונה הכוללת של ענף החקלאות, לרבות השינויים בתפוקה, תשומה, תוצר מקומי ורווחיות הענף. לוח 1 להלן מציג את חשבון ענף החקלאות בשנת 2022.

לוח 1: חשבון ענף החקלאות בשנים 2021 ו-2022 (במיליוני ש"ח, מחירים שוטפים)¹

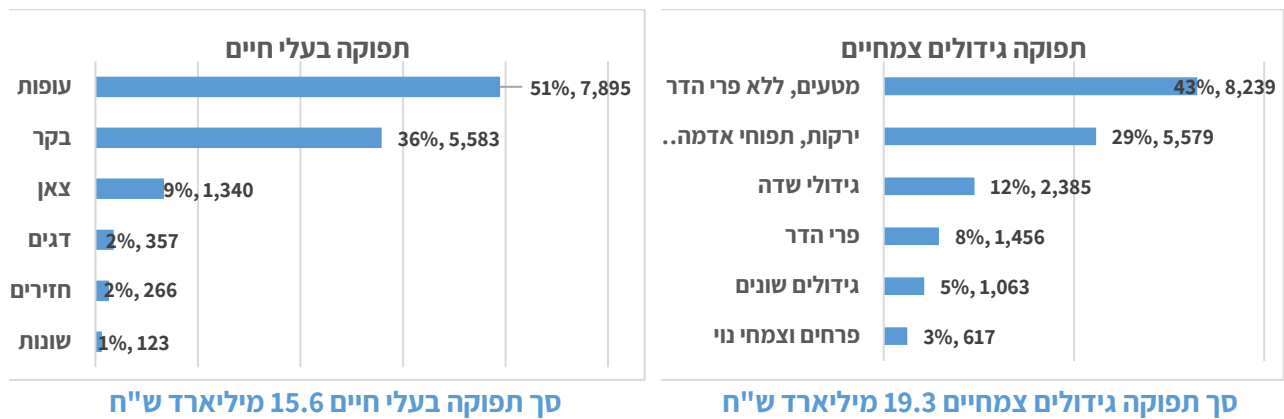
נתון	2021	2022	שינוי בכמות	שינוי במחיר	שינוי כולל
תפוקה (1)	32.4	34.9	4.8%	2.8%	7.6%
מזה: גידולים צמחיים	18.6	19.3	6.7%	-2.4%	4.0%
מזה: בעלי חיים ותוצרתם	13.9	15.6	1.9%	10.2%	12.4%
תשומה ללא שכר (2)	19.4	22.1	2.8%	11.1%	14.3%
מזה: תשומה קנויה (3)	16.9	19.8	3.8%	12.5%	16.8%
מזה: בלאי	2.4	2.4	-4.0%	0.5%	-3.5%
תוצר מקומי גולמי (3-1=4)	15.5	15.1	5.5%	-7.6%	-2.5%
תוצר מקומי נקי (2-1=4)	13.1	12.8	7.3%	-9.0%	-2.3%
פיצויים ותקבולים נוספים (5)	1.2	1.3			7.4%
הכנסה שמקורה בחקלאות (5+4=6)	14.3	14.0			-1.5%
מזה: תמורה למשרות שכיר	7.5	7.8			3.8%
מזה: יתרה לחקלאים	6.8	6.3			-7.4%

אפשר לראות את הדברים הבאים לגבי שנת 2022:

¹ הלמ"ס, [החקלאות בישראל בשנת 2022](#), הודעות לתקשורת, 12 ביוני 2023.

- סך התפוקה החקלאית היה **34.9 מיליארד ש"ח**, מזה 19.3 מיליארד ש"ח תפוקה של גידולים צמחיים (55%) ו-15.6 מיליארד ש"ח תפוקה של בעלי חיים (45%).
- השינוי הכמותי של סך התפוקה היה 4.8%, השינוי במחיר היה 2.8% וסך השינוי במחירים שוטפים היה 7.6%.
- השינוי הכמותי של סך התשומה היה 2.8%, השינוי במחיר היה 11.1% וסך השינוי במחירים שוטפים היה 14.3%.
- מחירי תשומות רבות עלו בשנת 2022 בשיעור חד – מחיר אנרגיה (11% מסך ערך התשומות הקנויות) עלה ב-23%, מחיר דשנים (5.5%) עלה ב-23% ומחירי המספוא (41.8) עלה ב-17%.
- ההכנסה שמקורה בחקלאות (כולל תמורת למשרות ושכיר ויתרה לחקלאים) היתה 14 מיליארד ש"ח, ירידה בשיעור נומינלי של 1.5%. מתוך זה היתרה לחקלאים היתה 6.3 מיליארד ש"ח, ירידה בשיעור נומינלי של 7.4%.
- תרשים 1 להלן מציג את התפלגות ערך התפוקה החקלאית לפי ענף בגידולים הצמחיים ובתפוקת בעלי החיים.

תרשים 1: התפלגות ערך התפוקה החקלאית לפי ענף, מיליוני ש"ח (2022)²

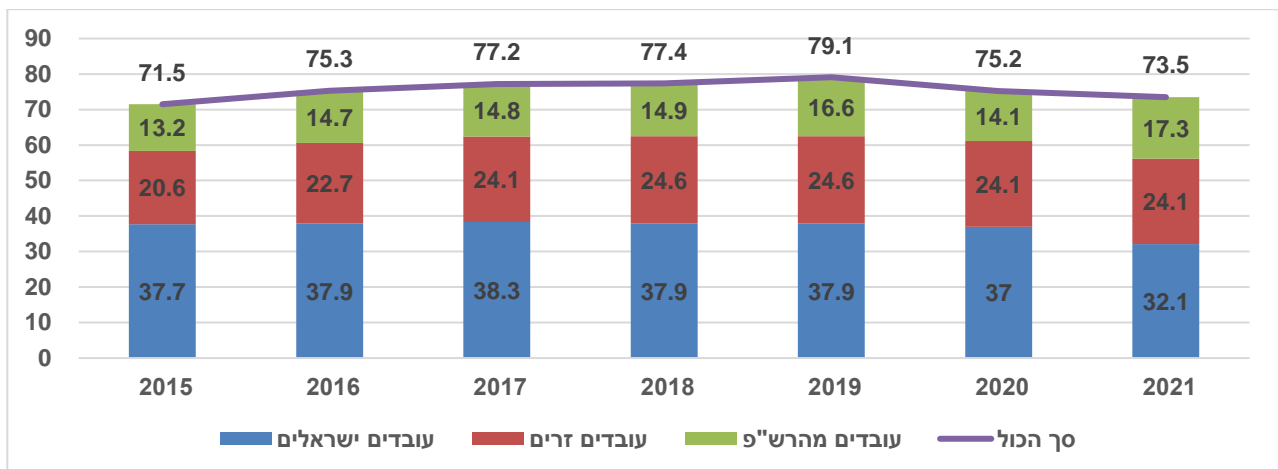

סך תפוקה בעלי חיים 15.6 מיליארד ש"ח

סך תפוקה גידולים צמחיים 19.3 מיליארד ש"ח

אפשר לראות כי בגידולים צמחיים רוב ערך התפוקה הוא מטעים (43%) וירקות (29%) ובבעלי חיים הוא עופות (51%) ובקר (36%). בתרשים 2 מוצג מספר העובדים בענף החקלאות לפי מגזר בשנים 2015 עד 2021.

תרשים 2: מספר עובדים בענף החקלאות לפי מגזר (אלפים)³

² ש.מ.

³ הלמ"ס, [שנתון 2022](#), לוח 21.7 – תעסוקה בענף החקלאות, 8 בספטמבר 2022.

אפשר לראות כי בשנת 2021 היו בישראל **73,500 עובדים** בענף החקלאות – 43.7% מהם ישראלים, 32.8% עובדים זרים ו-23.5% עובדים מהרש"פ. בשנים 2015 עד 2021 מספר העובדים הישראלים ירד ב-14.8% ומספר העובדים מהרש"פ והזרים עלה ב-22.5%, ומשקל העובדים הישראלים ירד מכ-53% לכ-44%.

2. החקלאות ביישובי עוטף עזה וגבול הצפון

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ערכה בדיקה במטרה לבחון את ההשפעה הפוטנציאלית של מלחמת "חרבות ברזל" על התפוקה החקלאית המקומית, לגבי היקף השטחים החקלאיים של הגידולים הצמחיים ותוצרת נבחרת של בעלי חיים, במועצות אזוריות בעוטף עזה ביחס לסך הכול הארצי. לוח 2 להלן מציג את שטח גידולי שדה (גד"ש) במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול ארצי בשנת 2022.

לוח 2: שטח גידולי שדה במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול הארצי (דונם, 2022)⁴

גידולי שדה (גד"ש)	חף אשקלון	שער הנגב	שדות נגב	אשכול	מרחבים	סך עוטף עזה	סך הכול ארצי	משקל עוטף עזה
חיטה לגרגירים	12,771	37,436	19,363	70,569	2,403	142,542	489,710	29.1%
שעורה לגרגירים	1,183	7,923	1,200	25,305	918	36,529	64,030	57.0%
חמצה	475	-	-	-	-	475	11,410	4.2%
תירס, קלחים	-	-	-	-	-	-	32,200	-
כותנה	1,643	2,888	305	-	-	4,836	84,700	5.7%
בוטנים	-	160	318	13,768	-	14,246	26,470	53.8%
חמניות	-	-	-	-	-	-	5,160	-
אפונה לשימורים	-	-	-	-	-	-	17,160	-
אחר	19,947	29,389	3,886	40,610	2,575	96,307	440,730	21.9%
סך הכול גד"ש	36,019	77,696	25,072	150,252	5,896	294,935	1,171,530	25.2%

אפשר לראות כי משקל סך גידולי שדה בעוטף עזה הוא כ-25% מסך הגדולים הארצי ומשקל גידולי שעורה הוא 57%. בלוח 3 מוצג שטח מטעים בעוטף עזה וסך הכול ארצי בשנת 2022.

לוח 3: שטח מטעים במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול הארצי (דונם, 2022)⁵

מטעים (ללא זיתים)	חף אשקלון	שער הנגב	שדות נגב	אשכול	מרחבים	סך עוטף עזה	סך הכול ארצי	משקל עוטף עזה
סך הכול מטעים	9,592	9,275	12,689	18,533	15,407	65,496	683,620	9.6%
מזה: סך פרי הדר	6,904	5,500	11,383	8,144	15,003	46,934	164,200	28.6%
תפוזים	1,860	1,202	3,767	2,223	3,160	12,212	41,400	29.5%
אשכוליות	220	316	152	86	35	809	16,370	4.9%
לימונים	460	395	4,413	1,982	8,249	15,499	26,320	58.9%
אחר	4,364	3,587	3,051	3,853	3,559	18,414	80,110	23.0%
סך מטעים ללא פרי הדר	2,688	3,775	1,306	10,389	404	18,562	519,420	3.6%
תפוחי עץ	30	-	-	-	-	30	25,730	0.1%
אפרסקים	315	20	-	7	-	342	35,250	1.0%
ענבים	3	-	-	-	-	3	82,130	0.0%
אבוקדו	2,192	2,461	1,208	6,179	82	12,122	127,030	9.5%

⁴ הלמ"ס, **פרסום ברשת חברתית, באתר האינטרנט של הלמ"ס** ובדואר אלקטרוני, 26 באוקטובר 2023. המועצות האזוריות שנכללו בנייתוח: אשכול, חף אשקלון, מרחבים, שדות נגב, שער הנגב, הגובלות או קרובות לקו הגבול.

⁵ שם.

מטעים (ללא זיתים)	חוף אשקלון	שער הנגב	שדות נגב	אשכול	מרחבים	סך עוטף עזה	סך הכול ארצי	משקל עוטף עזה
מנגו	-	46	-	482	-	528	21,400	2.5%
אחר	148	1,248	98	3,721	322	5,537	227,880	2.4%

אפשר לראות כי משקל גידולי מטעים בעוטף עזה הוא כ-10% מסך הגידול הארצי, משקל גידולי פרי הדר הוא כ-29%, משקל גידולי לימונים הוא כ-59% ומשקל גידולי תפוזים הוא כ-30%.

לוח 4 להלן מציג את שטח ירקות במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול ארצי בשנת 2019.

לוח 4: שטח הירקות במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול הארצי (דונם, 2019)⁶

ירקות	חוף אשקלון	שער הנגב	שדות נגב	אשכול	מרחבים	סך עוטף עזה	סך הכול ארצי	משקל עוטף עזה
סך הכול	25,134	23,006	36,983	104,878	23,516	213,517	702,514	30.4%
עגבניות	567	462	3,820	16,287	978	22,114	46,880	47.2%
מלפפונים	136	6	82	898	69	1,191	9,554	12.5%
גזר	600	2,677	2,858	5,883	-	12,018	32,300	37.2%
פלפל	514	31	945	1,540	955	3,985	26,300	15.2%
בצל יבש	1,244	905	969	351	1,020	4,489	36,090	12.4%
כרוב	3,276	1,681	2,066	606	5,342	12,971	34,290	37.8%
כרובית	557	-	10	318	691	1,576	22,600	7.0%
תות שדה	8	-	10	42	-	60	6,100	1.0%
אחר	14,382	2,852	16,446	21,912	6,648	62,240	277,200	22.5%
תפוחי אדמה	1,549	10,974	8,272	56,602	6,409	83,806	139,700	60.0%
אבטיחים	1,805	2,708	1,155	435	767	6,870	56,300	12.2%
מלונים	496	710	350	4	637	2,197	15,200	14.5%

אפשר לראות כי משקל גידולי ירקות בעוטף עזה הוא כ-30% מסך הגידול הארצי, משקל גידולי תפוחי אדמה הוא כ-60%, משקל גידולי עגבניות הוא כ-47% ומשקל גידולי כרוב הוא כ-38%. לוח 5 להלן מציג את בעלי חיים ותוצרתם (מוצרים נבחרים) במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול ארצי לפי מוצרים נבחרים בשנת 2022.

לוח 5: בעלי חיים ותוצרתם במועצות אזוריות בעוטף עזה וסך הכול הארצי, לפי מוצרים נבחרים, (2022)⁷

בעלי חיים	חוף אשקלון	שער הנגב	שדות נגב	אשכול	מרחבים	סך עוטף עזה	סך הכול ארצי	משקל עוטף עזה
תרנגולי הודו (טונות)	1,027	-	-	13,053	-	14,080	84,095	16.7%
פטמים (טונות)	23,756	11,034	9,873	-	39,815	84,478	532,948	15.9%
ביצי מאכל (אלפים)	4,060	-	8,371	16,482	5,899	34,812	2,308,977	1.5%
חלב בקר (אלפי ליטרים)	42,649	47,655	10,085	55,944	76,412	232,744	1,554,252	15.0%

אפשר לראות כי משקל גידולי תרנגולי הודו בעוטף עזה הוא כ-17% מסך הגידול הארצי, משקל גידולי פטמים הוא כ-16% ומשקל ייצור חלב בקר הוא כ-15%.

בלוח 6 מוצג השטח החקלאי לפי מחוז בשנת 2022.

⁶ ש.ם.

⁷ ש.ם. תרנגולי הודו ופטמים הם שיווק לבשר.

לוח 6: שטח הגידולים החקלאיים לפי מחוז (דונם, 2022)⁸

מחוז	גידולי שדה	ירקות תפוחי אדמה ומקשה	פרי הדר	מטעים אחרים
סך כולל	1,171.5	613.1	164.2	856.4
מחוזות הצפון וחיפה	437.1		36.8	572.5
מחוזות המרכז ותל אביב	94.8		52.7	100.1
מחוזות ירושלים והדרום	624.8		69.9	143.6
אזור יהודה והשומרון	14.8		4.8	40.2

ניתן לראות כי בשנת 2022 53.3% מגידולי השדה הם במחוז ירושלים והדרום (הרוב בדרום) ו-37.3% במחוז חיפה והצפון. כמו כן, 42.6% מפירות ההדרים גדלים במחוז ירושלים והדרום ו-66% ממטעים נוספים במחוז חיפה והצפון. לוח 7 להלן מציג את שיווק בעלי החיים ותוצרתם לפי מחוז בשנת 2022.

לוח 7: שיווק בעלי החיים ותוצרתם לפי מחוז (2022)⁹

מחוז	חלב (אלפי ליטרים)		ביצים ועופות	
	חלב בקר	חלב צאן	ביצי מאכל	פטמים (טונות)
סך כולל	1,554,252	23,461	2,308,977	532,948
מחוזות הצפון וחיפה	766,201	18,763	1,637,961	228,165
מחוזות המרכז ותל אביב	210,382	1,688	359,906	39,536
מחוזות ירושלים והדרום	530,642	2,631	289,867	255,197
אזור יהודה והשומרון	47,028	379	21,243	10,050

ניתן לראות כי כ-49.3% מחלב הבקר ו-80% מחלב הצאן מגיע ממחוז חיפה והצפון ו-70% מביצי המאכל. במחוז ירושלים והדרום מגיעים 47.9% מהפטמים המשווקים לבשר. לוח 8 להלן מציג את התפוקה לדונם לפי מחוז ואת מחוז הגידול העיקרי בו גדל הענף.

לוח 8: התפוקה לאלף דונם לפי מחוז ומחוז הגידול העיקרי בו גדל הענף¹⁰

ענף	תפוקה במיליוני ש"ח	שטח באלפי דונם	תפוקה לאלף דונם באלפי ש"ח	מחוז הגידול העיקרי
גידולי שדה	2.4	1,765	1.3	ירושלים ודרום, 49%
ירקות	5.6	860	6.5	ירושלים ודרום, 64%
פרי הדר	1.5	196	7.4	ירושלים ודרום, 37%
פירות	8.2	689	12.0	צפון וחיפה, 61%
פרחים	0.6	50	12.3	מרכז ותל אביב, 40%
סך הכול	19.3	3,561	5.4	צפון וחיפה, 45%

ניתן לראות כי כ-45% מהגידולים הצמחיים הם במחוזות חיפה וצפון, כ-63% מגידולי ירקות הם במחוז דרום וירושלים, וכ-61% מגידולי פירות הם במחוזות צפון וחיפה.

3. השפעה מלחמה על החקלאות

ישנם מספר השפעות ישירות של המלחמה על ענף החקלאות. בעקבות מתקפת הטרור האכזרית ולקראת המשך המערכה פונו תושבים ביישובים ישראלים רבים מבתיהם ומהשטחים החקלאיים שברשותם, הן בעוטף עזה ובדרום והן בגבול הצפוני של מדינת ישראל. הפינוי מקשה על היכולת לעבד את האדמה ולהפיק תוצרת חקלאית. בנוסף,

⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי 2023, חקלאות, [לוח 21.3: שטח גידולים חקלאיים לפי מועצה אזורית](#), 29 באוגוסט 2023.

⁹ שם, לוח 21.4: שיווק בעלי חיים ותוצרתם, לפי מועצה אזורית.

¹⁰ הלמ"ס, ערך התפוקה החקלאית, לשנת 2022; נתוני מפקד החקלאות 2017, [שטחי הגידולים הצמחיים לפי סוג 2017](#), 30 באוגוסט 2020; [שטח גידול חקלאי לפי מועצה אזורית](#), לוח 1, מפקד החקלאות הארצי 2017 - גידולים צמחיים, 30 באוגוסט 2020.

כפי שניתן לראות בתרשים 2 לעיל, בשנת 2021 כ-33% מהעובדים בענף היו זרים, וכ-23% היו מהרש"פ, רבים מהזרים שבו לביתם והעובדים מהרש"פ אינם מורשים לעבוד בישראל בזמן הלחימה. עקב כך קיים מחסור משמעותי בעובדים בענף החקלאות בכל רחבי הארץ.

כפי שניתן לראות בלוחות לעיל, משקל משמעותי מהתוצרת החקלאית מיוצר ביישובי עוטף עזה וביישובי הצפון, כך למשל 30% משטחי הירקות; 60% משטחי תפוחי האדמה, 47% משטחי העגבניות, 38% משטחי הכרוב ו-37% משטחי הגזר מיוצרים ביישובי עוטף עזה וכ-49.3% מחלב הבקר, כ-80% מחלב הצאן וכ-70% מביצי המאכל מיוצרים במחוז חיפה והצפון. במצב זה **יתכן ובעקבות החוסרים העתידיים של התוצרים יעלו המחירים של אותם מוצרים בשל ההיצע המוגבל.**

יש לציין כי משקל ענף החקלאות ירד בשנים האחרונות בתוצר ובתעסוקה, אולם חשיבותו בפיתוח הנוף והסביבה ובמאבק במדבור, וכן תרומתו המשמעותית לפריפריה בישראל – ביצירת מקומות עבודה ובשימור האופי התרבותי והתיירותי של אזורים אלו **ובחשיבתו התיישבות על יישובי הספר** – נותרו כשהיו ואף גדלו.

3.1 פעילות משרד החקלאות

משרדי האוצר והכלכלה פרסמו מתווה סיוע לכלל העסקים שנפגעו בגין המלחמה אשר נכון ל-30 באוקטובר 2023 עדיין לא אושר בוועדת הכספים של הכנסת.¹¹ להלן תיאור פעולות סיוע של משרד החקלאות.

מאז פרוץ המלחמה נוקט משרד החקלאות במספר פעולות על מנת לסייע לחקלאות ולתוצרת החקלאית המקומית, כמפורט להלן.

על מנת לטפל **במשבר החמור במחסור כוח האדם** פועל משרד החקלאות במספר ערוצים. ראשית למשרד מוקד זמין לתושבים הזקוקים לעזרה במשך כל שעות היממה. במקביל, בשל המחסור החמור בעובדים, חמ"ל משרד החקלאות **פתח ערוץ ישיר לבקשת החקלאים** למתנדבים לתקופה קצרה או לעובדים ישראלים לתקופה של שלושה חודשים.¹² במקביל, פרסם המשרד **נוהל תמיכה בעובדים בחקלאות** אשר העסיקו עובדים זרים בחקלאות בשנת 2023. גובה התמיכה לכל מעסיק העומד בתנאי הסף יהיה עד 2,000 ש"ח לחודש (לפי משרה מלאה של 182 שעות) לכל עובד שכיר שהועסק על ידו בהעסקה ישירה כדין בתקופה המזכה, בהתאם להיקף משרתו של העובד בפועל.¹³ עבור המתנדבים פרסם המשרד כי **יממן את העלויות הלוגיסטיות להבאת מתנדבים לעבודה בחקלאות**. התמיכה תכלול בין השאר הסעות, לינה ומזון למתנדבים.¹⁴

בנוסף, ב-29 באוקטובר 2023 קיים שר החקלאות **הערכת מצב בחמ"ל** בהשתתפות סגן שר החקלאות, מנכ"ל המשרד, יו"ר ועדת הכלכלה, חברי כנסת מוועדת הכלכלה, נציגי מועצות וגורמי מקצוע במשרד החקלאות. שר החקלאות הדגיש בדיון כי בכדי שיהיה אפשר להמשיך לדאוג לביטחון המזון של האוכלוסייה גם בהמשך עונת החורף

¹¹ להרחבה: נעם בוטוש, נתן שבע, [סקירה מקרו כלכלית בעקבות מלחמת חרבות ברזל](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוקטובר 2023.

¹² משרד החקלאות ופיתוח הכפר, [סקר מיפוי צורכי החקלאים](#), 20 באוקטובר 2023.

¹³ משרד החקלאות ופיתוח הכפר, [נוהל תמיכה בעובדים בחקלאות בשנת 2023 במשקים חקלאיים באזורי לחימה \(עוטף עזה וגבול הצפון\) לאור מלחמת "חרבות ברזל"](#), 23 באוקטובר 2023

¹⁴ משרד החקלאות ופיתוח הכפר, [חרבות ברזל – מתנדבים לעבודת החקלאות וייצור המזון הטרי](#), 15 באוקטובר 2023

והאביב, יעניק משרד החקלאות **מענקים בשיעור של 75% מהשקעת החקלאי** לצורך השמשת חממות ובתי צמיחה לא פעילים בכל הארץ, לטובת **שתילה של גידולים כתחליף לאזורי לחימה**, בהם לא ניתן לעבד את האדמה.¹⁵

בנוסף, פרסם משרד החקלאות כי החקלאים יזכו לקבל מקדמות ייעודיות לחקלאות לפיצוי על נזק עקיף שנגרם בשל המלחמה. המקדמות ישולמו לחקלאים שיישובם מוגדר כיישוב ספר, בטווח של 0 עד 7 ק"מ, מהגבול עם עזה עבור נזקים עקיפים לחקלאות. המשרד פרסם כי יבקש להרחיב את הגדרת יישובי הספר ליישובים עד 20 ק"מ מהגבול לפחות.¹⁶

3.2 היערכויות נוספות לטובת החקלאות

משרד החינוך פרסם ב-26 באוקטובר 2023 הוראת שעה להפעלת מתנדבים בעבודה חקלאית ותלמידים בלימודי "חקלאות מעשית". מוקד מתנדבים מנוהל על ידי מינהל חברה ונוער במשרד החינוך.¹⁷

מוקדי מתנדבים נוספים בחקלאות מאורגנים גם על ידי ארגוני החברה האזרחית כגון "אחים לנשק" או הארגון "השומר החדש".¹⁸

גם עסקים התגייסו לטובת סיוע לחקלאות. כך, למשל, דירקטוריון תנובה אישר הקמת קרן לתמיכה ברפתות העוטף שנפגעו בעקבות המלחמה. הקרן של תנובה בהיקף של כ-15 מיליון ש"ח תסייע בשיקום התשתיות ברפתות ותתמוך ברפתנים.

גם התאחדות התעשיינים פרסמה כי היא מפעילה חדר המצב פועל אשר פועל בכל שעות היממה ונמצא בקשר עם כלל גורמי החירום הממשלתיים, ומתכלל את כלל פעילות התעשייה הישראלית במצב המיוחד. חדר המצב עוסק בכל נושאי החירום אשר קשורים לתעשייה ובהם סגירת פעילות הייצור במפעלים, איסוף דיווחים על פגיעות, חסמים בפעילות הייצור, כניסת עובדים פלסטינאים חיוניים ועוד. כמו כן פרסמו בהתאחדות רשימה של ספקי ציוד לשעת חירום.¹⁹

¹⁵ משרד החקלאות ופיתוח הכפר, הודעה לעיתונות, [שר החקלאות אבי דיכטר קיים הערכת מצב בחמ"ל משרד החקלאות בהשתתפות יו"ר ועדת הכלכלה ח"כ דוד ביטן וחברי הוועדה](#), 29 באוקטובר 2023.

¹⁶ משרד החקלאות ופיתוח הכפר, [מקדמות לפיצוי על נזק עקיף שנגרם בשל המלחמה לחקלאים שיישובם מוגדר כיישוב ספר](#), 29 באוקטובר 2023.

¹⁷ משרד החינוך, הוראת שעה, [הפעלת מתנדבים בעבודה חקלאית ותלמידים בלימודי "חקלאות מעשית"](#), 26 באוקטובר 2023.

¹⁸ אחים לנשק, [פרסום ברשתות חברתיות](#), 20 באוקטובר 2023; השומר החדש, [עובדים בחקלאות](#), כניסה: 30 באוקטובר 2023.

¹⁹ התאחדות התעשיינים בישראל, [חדר מצב התאחדות התעשיינים - מלחמת 'חרבות ברזל'](#), כניסה: 30 באוקטובר 2023.